

Liivi kirjasõna kroonikast digivahenditeni

Liivi kirjasõna lugu on mitme sajandi vältel kulgenud hajusatest varajastest ülestähendustest süstemaatilise ja tänapäevase, digiajastu nõudmistega sammu pidava arenguni. See peegeldab liivlaste kui ühe Läänemere piirkonna võtmetähtsusega rahva kohanemisvõimet, järjepidevust ja sügavat soovi oma keelelist pärandit säilitada, arendada ja edasi kanda. See teekond on olnud pikitud muutustega, mida aeg ja eri võimud on toonud liivi kogukonna ellu. Ühelt poolt on see muutnud liivi keele kasutajaskonna Euroopa mastaabis üliväikeseks, teisalt aga karastanud kogukonda ning aidanud tagada liivi keele ja liivi kirjasõna püsimise ja arenemise kõigi väljakutsete kiuste.

Eesti ja läti trükisõna sümboolseks alguspunktiks peetakse tavaliselt 1525. aastat, mil Lübecki linnaraamatu sissekanne märgib luterlike missaalidega täidetud tunni kinnipidamist ja nende väljaannete hilisemat põletamist. Sündmust kirjeldav ladinakeelne tekst ütleb aga, et need väljaanded olid *in vulgari liuonico lettico ac Estonico* ehk „lihtsas liivi, läti ja eesti keeles”. Kuigi seda ladinakeelset lauset on tõlgendatud erinevalt, seostades sõna *liuonico* nii alamsaksa keelega, mis oli kesk-aegse Liivimaa halduskeel, kui ka koondterminiga, mis tähistab kunagise Liivimaa riigi tavalisi keeli (eesti ja läti), ei ole need väljaanded tänapäevani säilinud. Seega puudub põhjus välistada kõige otsesemat tõlgendust: et 1525. aasta väljaannete seas võis olla ka esimene liivikeelne trüki. Nii

võib tähistada oma 500 aasta juubelit mitte ainult eesti ja läti, vaid ka liivi trükitud sõna.

Selle võimaluse tõenäosust vaevadki siinses ajakirjanumbris lähemalt Aldur Vunk, Inna Põltsam-Jürjo ja Jüri Kivimäe. Hüpoteesi toetab muu hulgas see, et liivlased olid praeguse Eesti ja Läti alal esimesed, kes võtsid vastu lääne ristiusu; et just vastristitud liivlastele tehti juba 1205. aastal, nagu jutustab Henriku „Liivimaa kroonika”, esimesed ristiusuga seotud tõlked; et ristiusuga seotud ja liivi keelest laenatud termineid leidub ka läti kristliku sõnavara hulgas; ning et keeleline materjal näitab selgelt, et veel XVI sajandi alguses kõlas liivi keel kindlasti nii Riias kui ka Väina ja Koiva jõe kallastel ning peaaegu kõikjal ümber Liivi lahe tänapäeva Läti alal.

Kuigi esimesed liivi keele kirjapanekud pärinevad hoopis varasemast ajast – neid leiab ohtralt liivlaste ristiusustamise aega kirjeldavas XIII sajandi alguse Henriku „Liivimaa kroonikas”, kuhu on talletatud liivi kohanimedid, isikunimesid ja üksikuid sõnu ning esimene liivikeelne lause *maga magamas* –, on esimene teadaolev tänini säilinud kirjalik tekst 1789. aastal avaldatud liivikeelne meieisapalve.

Liivi kirjakeelele pandi süstemaatiline alus aga XIX sajandi keskpaigas, mil Andreas Johan Sjögreni ja Ferdinand Johann Wiedemanni algatatud teaduslikust liivi keele talletamisest sündisid esimesed trükitud liivikeelsed väljaanded ning algas nii liivikeelse tõlkekirjanduse kui ka algupärase kirjanduse areng. Kirjakeele kujunemisel olid aga võtmerollis liivlased ise: liivi haritlased Nikā Polman ja Jāņ Prints, keda teadlased innustasid ja juhendasid. Nende tõlkes valmisid esimesed tänini säilinud liivikeelsed raamatud: 1863. aastal

Londonis trükitud Matteuse evangeelium ning selle põhjal hiljem uuendatud 1880. aasta väljaanne.

Liivi kirjakeele arengu kõrgaeg jäi Läti iseseisvusperioodi kahe maailmasõja vahel. Ka selles protsessis oli oluline roll soome ja eesti uurijatel, eeskätt Lauri Kettunenil ja Oskar Looritsal, kelle abil valmisid liivikeelsed lugemikud ning hakati arendama praktilist kirjaviisi ja ortograafiat. Samuti algas laialdasem liivi keele kasutamine halduses ja tänapäevases kultuuriprotsessis.

Selle aja kirjakeele arengu keskmes olid nii vanema põlvkonna liivlased, näiteks tuntuim liivi luuletaja Kõrli Stalte, kui ka noored liivi haritlased, nagu Pētõr Damberg ja Hilda Grīva, kes aitasid hiljem kirjakeele traditsiooni hoida ka Nõukogude okupatsiooni ajal. Nende panus oli iseäranis oluline kaastöolistena aastatel 1931–1939 ilmunud kuukirjas Līvli, mis kujunes omamoodi kaasaegse liivi kirjakeele katselaboriks. Regulaarne ilmumine nõudis sõnavara arendamist päevakajaliste teemade jaoks ning algatas arutelud kirjaviisi ühtlustamise, keelekorralduse ja normeerimise üle. Just sel perioodil muutus kirjakeel liivi kogukonna jaoks igapäevaseks tööriistaks organisatsioonides ja kultuurielus ning mõnevõrra ka koolitöös ja kirikus.

Teine maailmasõda ja Nõukogude okupatsioon lõhkusid liivlaste elukeskkonda. Liivi rannikust sai suletud piirkond, traditsioonilised elatusviisid taandusid ning liivlased olid sunnitud lahkuma Liivi rannast ja asuma elama mujale, alustades sageli uut elu, kus võimalusi liivi keelt kasutada ja kirjutada oli väga vähe. Ehkki selle tulemusel nõrgenes järsult ka keele edasiandmine, ei kadunud liivi kirjakeel. Kogukonna hajusus tõi kaasa uue kirjakeeletraditsiooni ja kogukonda koos hoidva lüli – isikliku kirjavahetuse –

kujunemise. Kirjad hoidsid suhteid ja igapäevast keelekasutust elus isegi siis, kui inimesed elasid üksteisest kaugel. Lisaks sündis paljude liivi aktivistide käe all käsikirju (lugemikke, sõnaraamatuid) ja hiljem, 1972. aastal asutatud liivi laulukooride Līvlist ja Kāndla kaudu elavnes taas liivlaste igapäevane suhtlus Läti suurlinnades: see aitas hoida kirjakeelt kasutuses ning viis selle arengut edasi ka liivlaste jaoks pimedal ajal.

Pärast Läti taasiseseisvumist 1991. aastal on liivi kirjakeele kasutus uuenenud nii väljaannete, õpetamise kui ka igapäevase pruukimise kaudu. Ka XXI sajandi digipööre on jätnud oma jälje kirjakeele arengule, muutes liivi kirjakeele, selle allikad ja normingud kättesaadavamaks: veebisõnastikud, tekstikorpused ja integreeritud ressursikeskkonnad teevad keele leitavaks ja kasutatavaks nii uurijatele kui ka kogukonnaliikmetele. Digiajastu „ehituskiivid” – leksika, morfoloogia ning tekstide, informantide ja kohanime sidumine – võimaldavad liivi keelel siseneda uutesse kasutusvaldkondadesse ning olla osaline ka tänapäeva keeletehnoloogia ja tehisaru arengus.

Liivlaste endi osalemine ressursside ja tehnoloogiate arenduses on omakorda aidanud kaasa sellele, et mitmel liivlasel on võimalik kasutada liivi keelt ka oma argipäevases keelekeskkonnas. Selline sünergia keelekasutajate, uurijate ja tehnoloogiaarendajate vahel on eriti viimase paari aasta jooksul viinud nähtava liivi keele taasärkamiseni: keelt kasutatakse jälle kogukonna omavahelises suhtluses, seda õpitakse ning see toimib ühise keelena mitme projekti elluviimisel. Sellega on kaasnenum eriti intensiivne kirjakeele arendus- ja korraldustöö. Ilmekad näited on kaks 2025. aastal ilmunud uut proosateost „Äbvõddõltõd lopāndõkst” („Ootamatud lõpud”) ja „Võddõltõd igrandõkst”

(„Oodatud algused”), milles on avaldatud 20 tänapäevase liivikeelse autori proosateksti.¹

Liivi kirjakeele ajalugu näitab, et isegi väga ohustatud keel saab püsida tänapäeva ühiskonnas, kohandudes muutuva maailma oludega. Sellel püsimise teel on ülioluline roll kirjasõnal, mis aitab kogukonna liikmeid üksteisele lähendada isegi

siis, kui teised suhtlusvõimalused puuduvad. Liivi kirjasõna teekond Henriku „Liivimaa kroonikast” ressursiplatvormini Livonian.tech ja liivikeelsete WhatsAppi gruppideni on tõend sellest, et kogukonna, uurijate, institutsioonide ja teiste toetajate ühiste jõupingutuste ning loovuse abil saab iga Euroopa keel – sõltumata kõnelejaskonna suurusest – nii püsida kui ka areneda ja vaadata tulevikku kartmata. Ja viiesaja aasta täitumine on kirjasõna teel vaid üks vahepeatus.

VALTS ERNŠTREITS

¹ Vöddöltöd igrandökt. Toim V. Ernštreits. Rīgō: Leṭmō Iljiskūol Līvōd institūt, seḷtš „Līvōd ilma”, 2025; Äbvöddöltöd lopändökt. Toim V. Ernštreits. Rīgō: Leṭmō Iljiskūol Līvōd institūt, seḷtš „Līvōd ilma”, 2025.